

ПЕДАГОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Донцов А.В.

Важливим показником сформованості моральної культури майбутніх учителів є узгодженість морально-регулятивних процесів, які характеризують розвиток якісних структурних компонентів особистості: інформаційно-світоглядного, емоційно-естетичного, морально-оцінювального, морально-чуттєвого, морально-вольового. Вони зумовлюють виховання майбутнього педагога за критеріями морального та інтелектуально-духовного розвитку, внутрішньої цілісності та гармонійності.

Моральна культура майбутнього вчителя, як провідний елемент його загальної педагогічної культури, є соціально детермінованим процесом, що насамперед спонукає утворення і активізацію внутрішніх регулятивних механізмів. Вони у свою чергу впливають на стабілізацію основних психічних процесів (сприйняття, мислення, пам'ять, уява), концентрують спрямованість на досягнення відповідності індивідуально орієнтованих і суспільно значущих цілей педагогічної діяльності, активізують утворення морально мотивованої діяльності та поведінки. Отже, особистісна моральна культура майбутнього вчителя має насамперед досліджуватись і визначатись не за показниками його реагування на різні форми соціально-педагогічного та адміністративного контролю, а за критеріями розвитку внутрішніх морально-регулятивних механізмів поведінки, дія яких посилюється завдяки активізації впливу різноманітних керованих навчально-виховних, морально-психологічних та соціокультурних чинників. Не володіючи певними морально-етичними якостями, педагог не здатний у повній мірі виконувати виховні завдання, оскільки неможливо прищепити дітям того, що не притаманне вихователю.

У розробці теорії морального виховання, регуляції та саморегуляції поведінки особистості здійснювались певні педагогічні пошуки (І. Бех, М. Боришевський, М. Бобньова, А. Вардомацький, В. Кабрін, В. Кожевнікова, І. Кон, Е. Пеньков,

О. Титаренко, М. Сметанський та ін.), але, водночас, бракує досліджень, спрямованих на визначення та розробку найбільш важливих сучасних проблем морального виховання особистості вчителя, здатного реалізувати на практиці педагогіку сильного виховного впливу, тобто моральну, яка “спроможна стати міцним теоретичним підґрунтям у виховній діяльності педагога” [1, с. 114] Отже, метою статті є визначення й аналіз об’єктивних закономірностей і соціокультурних чинників формування моральної культури майбутніх учителів та з’ясування напрямів подальших досліджень зазначеного виховного процесу.

Основними регулятивними механізмами діяльності та поведінки майбутнього учителя, що утворюються на підґрунті його духовного розвитку є усвідомлення соціокультурних і моральних завдань, які стоять перед сучасною школою. Характеризуючи цільові установки системи освіти попередніх років, О.В. Сухомлинська зауважує, що в системі освіти було закладено стимулювальні процеси, які “розширювали суперечності між намаганням розвитку особистості й консервацією мотивації, відкиданням нового” [2, с.24]. Завдання сучасної школи зумовлені соціокультурною специфікою педагогічної діяльності, яка пов’язана з необхідністю прищеплення вихованцям системи моральних і соціокультурних цінностей, поєднання яких у виховному процесі з індивідуально значущими цілями і смислами діяльності є завданням вкрай актуальним, оскільки індивідуальні потреби зумовлюють сенсожиттєві орієнтири, спрямованість поведінки і діяльності особистості. Нерозвиненість у морально-психологічній структурі майбутніх учителів внутрішніх морально-регулятивних якостей підвищує спонтанність і неупередженість їхньої поведінки під впливом негативних зовнішніх чинників (комп’ютерні мережі, засоби масової інформації, найближче соціальне оточення), в яких домінують індиферентні або негативні моральні орієнтації та установки.

Враховуючи вплив сучасних, стихійних, несприятливих соціально-педагогічних чинників, що руйнують морально-психологічну та ціннісно-орієнтаційну структуру майбутнього вчителя, серед провідних, універсальних

морально-регулятивних механізмів його поведінки слід виділити усвідомлені й пережиті почуття совісті та обов'язку.

Аналіз морально-регулятивної структури особистості свідчить, що почуття совісті є одним з провідних інтегруючих чинників, які активізують інші опосередковані механізми формування моральної культури майбутнього вчителя. Совість зосереджує в собі внутрішні вимоги особистості до своєї поведінки, концентруючи усвідомлене переживання своїх обов'язків перед найближчим соціальним оточенням і суспільством. Отже, совість є універсальним, системним елементом формування моральної культури майбутнього вчителя, як осмислене переживання своїх вчинків, усвідомлення їх співвідношення до моральних норм, правил і традицій соціальної спільноти, до якої він належить.

Виховання почуття совісті є невід'ємною частиною розвитку допоміжних, педагогічно опосередкованих морально-регулятивних механізмів поведінки майбутнього вчителя. Враховуючи опосередкованість системних зв'язків і закономірностей формування моральної культури майбутнього вчителя, зазначений процес може бути ефективним за умови дотримання наступних методологічних вимог, якщо:

- розвивається здатність майбутнього вчителя до автономного логічного морального мислення, яке дає можливість адекватно оцінювати і переживати свої вчинки, знаходити в них морально-естетичний сенс;

- досягається найбільш оптимальне співвідношення між оцінкою діяльності майбутнього вчителя і його самооцінкою. Об'єктивна самооцінка ґрунтується на моральному самопізнанні, розвитку гуманістичного мислення й усвідомленні унікальної самоцінності людини;

- створюються такі типи моральних відносин, в яких майбутній вчитель частково позбувається зовнішніх форм і різновидностей соціально-правового та морального контролю, має змогу брати відповідальність на себе, що позитивно

впливає на розвиток підпорядкованих внутрішніх морально-регулятивних механізмів його поведінки.

Розвиток художньо-естетичної структури майбутнього вчителя є важливою педагогічною умовою розширення його морально-регулятивної сфери. Розвиненість моральної саморегуляції поведінки особистості залежить від активізації когнітивно-пізнавального, соціально-орієнтаційного, морально-нормативного та морально-регулятивного механізмів формування особистісної моральної культури, тому забезпечення умов для задоволення і розвитку морально-духовних потреб майбутнього вчителя (в духовному самозбагаченні, відчутті доброго ставлення до себе з боку однолітків, педагогів та батьків, переживання особистісної соціальної значущості), є важливою методичною вимогою організації виховного процесу.

Виховний вплив сім'ї на майбутнього учителя може бути забезпечений за умови високого рівня морального розвитку батьків і найближчого соціального оточення, їх позитивного ставлення до суспільно значущих моральних норм, наявності високих громадських почуттів і моральних переконань, оволодіння ними основами знань з психології спілкування та етикету. Важливою педагогічною вимогою формування моральної саморегуляції майбутнього учителя в умовах сім'ї є забезпечення його нормального психічного розвитку як основи формування внутрішніх морально-регулятивних системних зв'язків, що забезпечують морально мотивовану діяльність та поведінку.

Оптимальність виховного процесу в умовах вищого навчального закладу зумовлена його опосередкованістю і поліфункціональністю. У розширенні об'єктивно зумовленого функціонального призначення системи вищої освіти і поширення її впливу на моральне виховання майбутніх учителів провідну роль відіграє особистість викладача, рівень його професійної компетентності і особистісної моральної культури. Як свідчать, матеріали емпіричних досліджень, серед професійних якостей викладача вищого навчального

закладу найбільш вагоме значення для майбутніх учителів має добре знання свого предмета, вміння цікаво й доступно викладати навчальний матеріал, але незапитаність і недооцінка значення найважливіших його моральних якостей з боку майбутніх учителів (чесності, порядності, гуманності, здатності до об'єктивної оцінки знань, інтелігентності і відвертості), свідчить про недостатній рівень розвитку їхніх моральних потреб.

Формування моральної культури майбутніх учителів відбувається на основі розвитку загального рівня гуманітарного мислення, яке сутнісно сприяє вихованню прагнення до самовдосконалення і самовиховання, підпорядкування діяльності не лише особистим, а й загальнолюдським інтересам. Гуманітарне мислення розвиває почуття соціальної відповідальності й справедливості, запобігає утворенню соціальної інфантильності. У виховному процесі важливо сформувати спроможність до поглибленого аналізу сутності й функціонування різних морально-етичних, соціокультурних та соціально-педагогічних процесів і підсистем.

Провідною педагогічною умовою організації виховного процесу є його гуманізація на засадах вільного виховання. Дослідження проблеми формування моральної культури майбутніх учителів дає можливість встановити закономірність, згідно з якою рушійними силами виховання є система суперечностей, що виявляються в таких аксіомах:

а) дійсно моральний зміст і найбільш доцільні виховні технології утворюються лише на підґрунті гуманізму й морально-ціннісного ставлення вчителя до особистості вихованця;

б) кардинальним напрямом формування моральної культури майбутніх учителів на гуманістичних засадах є обмеження зовнішнього імперативного контролю та виховного впливу на вихованця і розвиток внутрішніх механізмів поведінки, спрямованих на формування його морально-регулятивних якостей;

в) формування моральної саморегуляції майбутніх учителів на гуманістичних засадах вимагає впровадження більш досконалих технологій виховання на відміну

від технологій, що містять елементи соціоцентричних виховних технологій і педагогічного контролю.

Процес формування моральної культури майбутніх учителів необхідно розглядати у зв'язку з вимогами гармонійності та цілісності, в яких провідними, внутрішніми системоутворюючими чинниками є морально-естетична та інтелектуально-духовна досконалість вчителя, що має виступати інтегративним компонентом гармонійності між духовними і матеріальними, особистими і суспільними інтересами в індивідуальній свідомості вихованців. Розробка новітніх концептуальних технологій виховного процесу має здійснюватись за умов дотриманням загальних вимог, що випливають з об'єктивних соціокультурних закономірностей морально-духовного розвитку особистості.

Розробка технологій формування моральної культури майбутніх учителів повинна ґрунтуватись на організації виховного процесу відповідно до об'єктивних, природно зумовлених його закономірностей. Серед концептів виховного процесу, що ґрунтуються на його об'єктивних закономірностях слід виділити: *чуттєво-перцептивний, ціннісно-орієнтаційний, онтокогнітивний та саморегулятивний*.

Чуттєво-перцептивний концепт формування моральної культури майбутніх учителів передбачає розвиток їхніх чуттєво-перцептивних задатків і здатностей до адекватного сприйняття явищ природи і соціуму відповідно до об'єктивних морально-етичних категорій та критеріїв. Педагогічні закономірності цього виховного процесу проявляються в тому, що:

а) ефективність процесу формування моральної культури майбутніх учителів знижується, коли він обмежується елементами технологій вербального моралізуючого виховного впливу;

б) моралізуюче виховання, яке ґрунтується переважно на нав'язуванні моральних постулатів і докірливому ставленні до вихованця, викликає у майбутніх учителів психологічно зумовлений опір і зворотну сенсорно-когнітивну реакцію. Водночас, сприйняття й оцінка майбутнім вчителем моральних норм за естетичними критеріями допомагає їхній інтеріоризації на особистому морально-чуттєвому рівні та знімає елемент примусовості;

в) сприйняття майбутнім учителем моральних стосунків є первинним елементом утворення зв'язків між ним і довкіллям. Під впливом негативних чинників (страху, стресового стану, боротьби за виживання, розгубленості й невпевненості), поведінка майбутнього вчителя набуває, переважно, прагматичного сенсу і за сутністю може бути далекою від морально мотивованої.

г) стихійному морально-чуттєвому сприйняттю довкілля перешкоджають перцептивні чинники (уявлення, почуття, враження), які пов'язані з попереднім особистим досвідом, але сприйняття вихованцем об'єктів дійсності через естетичні категорії утворює естетично-сегрегаційний компонент ціннісного світосприйняття, що активно впливає на формування його моральної культури;

д) методика формування чуттєво-перцептивного компоненту моральної культури майбутніх учителів полягає у їх включенні в різні види пізнавально-естетичної та науково-пошукової діяльності.

Ціннісно-орієнтаційний концепт полягає в підборі виховних технологій, спрямованих на утворення гуманістичної ціннісно-орієнтаційної спрямованості світогляду майбутнього вчителя, зосередженої на формуванні його узгодженості і гармонізації з довкіллям. Гомоцентричне ціннісно-орієнтаційне мислення майбутнього вчителя у виховному процесі має ґрунтуватись на усвідомленні моральної самоцінності людини. Ціннісно-орієнтаційний концепт зазначеного виховного процесу зосереджений у підборі змісту та виховних технологій, спрямованих на утворення особистісної позитивно-оптимістичної світоглядної установки. Орієнтація вихованця на об'єкти позитивного світосприйняття є важливою педагогічною умовою поєднання морально-чуттєвого і морально-когнітивного компонентів виховного процесу.

Онтокогнітивний концепт формування моральної культури майбутніх учителів пов'язаний з утворенням педагогічних підсистем активізації механізмів морального самопізнання через усвідомлення вихованцем своєї внутрішньої світоглядної позиції. Моральне самопізнання характеризує розуміння вихованцем свого призначення в системі моральних відносин, мотивів своєї поведінки та діяльності й вчинків інших людей. Відтак, сформованість

моральної культури майбутніх учителів має насамперед визначатись критеріями, що характеризують спроможність до об'єктивної етичної самооцінки поведінки, а вона, у свою чергу, здійснюється через моральне самопізнання. До основних критеріїв морального самопізнання майбутнього вчителя можна віднести:

а) рівень усвідомлення належного як ідеальної субстанції, зосередженої в сукупності етичних завдань особистості в конкретній ситуації;

б) готовність до морального самоаналізу поведінки, що передбачає визначення співвідношення між тим, якими моральними якостями володіє особистість і які якості потрібно сформувати;

в) моральна рефлексія майбутнього вчителя, яка є гарантом запобігання його надмірної самовпевненості щодо своєї моральної бездоганності;

г) критичне ставлення до самого себе в системі самооцінки й співвідношення соціальних і морально-етичних домагань. Відповідність вибору типу поведінки, характеру діяльності та засобів досягнення соціальних домагань залежить від рівня розвитку механізмів саморегуляції поведінки вихованця.

Саморегулятивний концепт спрямований на підборі корекційно-виховних технологій щодо активізації внутрішніх морально-вольових і регулятивних механізмів поведінки майбутнього вчителя. Комплексна морально-психічна саморегуляція особистості є важливою складовою її регулятивної сфери, вона виражає специфіку відображення психічних засобів моделювання соціальної дійсності й реалізації сенсожиттєвих орієнтирів.

Формування моральної саморегуляції майбутніх учителів має передбачати подолання їхнього індиферентного ставлення до моралі як системи примусових моральних вимог. Встановлено, що основна суперечність традиційного морального виховання полягає в розбіжності між інтенсивністю системи педагогічного контролю й вихованням внутрішніх, опосередкованих чинників моральної саморегуляції поведінки і діяльності. Саморегуляція поведінки вихованця є особливим типом його моральної культури, який ґрунтується на автономному моральному мисленні. Під впливом жорсткого педагогічного

контролю можуть розвиватись механізми моральної саморегуляції поведінки, але за змістом і сутністю вони будуть мати пристосовчу спрямованість стосовно кожної конкретної ситуації.

Отже, моральна саморегуляція поведінки майбутнього вчителя передбачає оптимальне поєднання зовнішніх моральних вимог з його внутрішніми морально-вольовими імперативами поведінки, серед яких провідну роль відіграють високе почуття обов'язку, совість, прагнення до естетичної й моральної досконалості, встановлення справедливих моральних відносин з мікро та макросередовищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. — К.: Либідь, 2006. — 272 с.
2. Сухомлинська О.В. Розвиток особистості і освіта // Педагогіка і психологія, 2 (59)' 08. — С. 15-26.

ПЕДАГОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Донцов А.В.

В статті аналізуються проблеми розробки методологічних основ формування структурних компонентів моральної культури майбутніх учителів у контексті професійної підготовки до виховної діяльності.

PEDAGOGICAL DIRECTIONS RESEARCHES MORAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS

Dontsov A.V.

In the article the problems of development of methodological bases of forming of structural components of moral culture of future teachers are analysed in the context of professional preparation to educating activity.